GROOTEGAST

gemeentebeschrijving
regio Westerkwartier

Monumenten Inventarisatie Project provincie Groningen

colofon

uitgever : Provincie Groningen

samenstelling : L.T. Hacquebord
J.T. Possel
M. van der Werf
J.B. Wolters

eindredactie
en lay-out : L.T. Hacquebord

INLEIDING

De gemeentebeschrijving van Grootegast is ontstaan in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP). Dit project is geïnitieerd door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en uitgevoerd door de provincies. Het heeft als doel een globaal overzicht te geven van de stedebouw en bouwkunst uit de periode 1850-1940. De inventarisatie is per provincie, gebiedsgewijs aangepakt. Voor de provincie Groningen waren dat de volgende gebieden: het Hogeland (inclusief de gemeente Slochteren), het Westerkwartier, het Oldambt, de Veenkoloniën en het Gorecht.

Om greep te krijgen op het inventarisatiegebied is de volgende methodiek ontwikkeld:
1 er is een regiobeschrijving gemaakt van elk van de hierboven genoemde gebieden, die een algemeen kader biedt voor de uitgevoerde inventarisaties;
2 in samenhang daarmee is per gemeente een gemeentebeschrijving opgesteld, die nader ingaat op de ontwikkelingen in die gemeente;
3 verder zijn door middel van veldwerk structuren en objecten uit de betreffende periode geïnventariseerd. De inventarisatie heeft tevens als toetsing gediend van de regio- en gemeentebeschrijving.

In de gemeentebeschrijving van Grootegast wordt in het kort een beeld geschetst van de ontwikkelingsgeschiedenis van de gemeente tot 1940. De volgende aspecten komen hierbij aan de orde:

1 begrenzing en ligging van het gebied
2 ontstaansgeschiedenis
3 grondgebruik
4 infrastructuur
5 nederzettingsstructuur.

Na deze ontwikkelingsschets van de gemeente wordt tenslotte in hoofdstuk 6 doel en methodiek van het stedebouwkundig veldonderzoek en de inventarisatie van de bouwkunst weergegeven.

Bij de totstandkoming van deze gemeentebeschrijving en de inventarisatie hebben wij van de kant van de gemeente alle mogelijke medewerking ontvangen. Wij willen haar hiervoor hartelijk bedanken.

J.T. Possel
M. van der Werff
J.B. Wolters

Inhoudsopgave

GEMEENTEBESCHRIJVING GROOTEGAST

1 Ligging.....1

2 Ontstaansgeschiedenis.....2
2.1 Geologische geschiedenis.....2
2.2 Bewoningsgeschiedenis.....3

3 Agrarisch grondgebruik.....4

4 Infrastructuur.....7
4.1 Landwegen.....7
4.2 Waterwegen.....8
4.3 Tram- en spoorwegen.....9
4.4 Overig vervoer.....9

5 Nederzettingsstructuur.....10
5.1 Algemeen.....10
5.2 Nederzettingsstructuur per dorp.....12
- Algemeen.....12
- Lutjegast.....13
- Opende.....14
- Kornhorn.....15
- Doezum.....15
- Grootegast.....16
- Sebaldeburen.....17
- Oldekerk.....18
- Niekerk.....18
- Stroobos.....19
5.3 Verspreide bebouwing.....20

INVENTARISATIERESULTATEN

6 Inventarisatie stedebouw en bouwkunst.....22
6.1 Stedebouwkundig veldonderzoek.....22
6.3 Inventarisatie van de bouwkunst.....23

LITERATUUR.....24

GEMEENTE
GROOTEGAST

0 1 2 3 KM

GEMEENTEBESCHRIJVING GROOTEGAST

1 Ligging

De gemeente Grootegast ligt in het midden van de regio het Westerkwartier. De gemeente is bij de gemeentelijke herindeling op 1 januari 1990 ontstaan door het samenvoegen van de gemeenten Grootegast en Oldekerk. De grens tussen de voormalige gemeenten Grijpskerk en Grootegast werd hierbij iets gewijzigd.
Het gebied wordt in het noorden en oosten begrensd door de gemeente Zuidhorn. In het zuiden liggen de gemeenten Marum en Leek en in het westen grenst Grootegast aan de provincie Friesland. Het grondgebied van de gemeente beslaat 8832 ha.

In de gemeente liggen de dorpen Doezum, Grootegast, Kornhorn, Lutjegast, Niekerk, Oldekerk, Opende, Sebaldeburen en Stroobos. De verspreide bebouwing bestaat onder meer uit de gehuchten Dorp, Faan, Kuzemer, Kuzemerbalk, Oosterzand, Peebos, De Snipperij en Westerzand.

2 Ontstaansgeschiedenis

2.1 Geologische geschiedenis

De vorming van de huidige gemeente Grootegast heeft plaatsgevonden tijdens een periode van ijstijden. Gedurende de op één na laatste ijstijd, het Saalien circa 200.000 jaar geleden, was geheel Noord-Nederland met ijs bedekt. Het ijs sleepte allerlei materiaal met zich mee, zoals zand, leem en keien.
Over een groot gebied werd een compact lemig materiaal afgezet, dat rijk aan stenen was, het zogenaamde keileem. Dit werd in de vorm van langgerekte ruggen of plateaus afgezet, die globaal van het noordoosten naar het zuidwesten lopen.

Tijdens de laatste ijstijd, het Weichselien 70.000 jaar geleden, bereikte het ijs ons land niet. Wel lag het zo dichtbij, dat er sprake was van een koud, toendraklimaat waarbij de ondergrond permanent bevroren was. Tijdens de barre weersomstandigheden voerden aanhoudende stormen grote massa's fijn zand aan. De bodem werd bedekt met een meer of minder dikke laag dekzand, deels in de vorm van ruggen.

Omstreeks 10.000 jaar geleden kwam er een einde aan de laatste ijstijd. Het Holoceen brak aan, een warmere periode waarin door het afsmelten van grote hoeveelheden ijs, de zeespiegel steeg. Door het vochtiger worden van het klimaat en het stijgen van het grondwater kon in de laaggelegen gebieden tussen de dekzandruggen veen tot ontwikkeling komen.

In het Lauwerszeegebied drong de zee via o.a. de Lauwers en de Oude Riet ver landinwaarts. De zee bereikte het noorden van de gemeente Grootegast. Hierbij werd ten noorden van Lutjegast zeeklei afgezet.
Noordelijk van Westerzand-Oosterzand-Niekerk en in het gebied tussen de zandruggen van Lutjegast en Grootegast vonden eveneens getijde-afzettingen plaats en werd over het daar aanwezige veen een laag klei afgezet.
In de twaalfde eeuw bereikte de Lauwerszee zijn grootste omvang. Daarna volgde een periode waarin de Lauwerszeeboezem successievelijk werd ingepolderd en bedijkt.

Deze ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat in de gemeente Grootegast de volgende grondsoorten voorkomen:

- de ruggen van Lutjegast-Westerzand-Oosterzand, Doezum-Grootegast-Sebaldeburen-Oldekerk-Niekerk en Opende-Kornhorn bestaan uit zand en leem
- tussen de zandruggen bevindt zich veen, in het noorden en oosten is hier een laag klei over heen gezet.

De hoogte in de gemeente loopt van 1,5 meter beneden NAP in het noordoosten op tot 4,0 meter boven NAP in het zuidwesten.

2.2 Bewoningsgeschiedenis

Vanaf ongeveer 1000 na Christus vond permanente bewoning plaats op de hogere delen in het gebied. Op de dekzandruggen ontstond streekvormige bebouwing. Hierbij werd de dorpenreeks Lutjegast-Westerzand-Oosterzand gevormd, evenals de reeksen Doezum-Grootegast-Sebaldeburen-Oldekerk-Niekerk en Opende-Kornhorn.

Vanuit de op een rij liggende boerderijen werden de hellingen in gebruik genomen. De hogere delen nabij de boerderij werden gebruikt voor akkerland, terwijl de lagere delen als grasland in gebruik waren. Hierbij ontstonden haaks op de assen langgerekte kavels. Door het recht van opstrek had ieder het recht om zijn perceelsgrenzen door te trekken, het woeste, onontgonnen land in.

De tussen de dekzandruggen laaggelegen veengebieden werden eerst niet voor bewoning gebruikt, maar enkel als hooiland. Reden hiervan was dat ontwatering van deze gebieden erg slecht was: grote delen stonden van het najaar tot laat in het voorjaar onder water.
Halverwege de negentiende eeuw begon de situatie te veranderen. De ontsluiting van het gebied verbeterde, terwijl door verbetering van de bemaling en het graven/verbreden van kanalen de waterhuishouding geleidelijk aan beter werd. Hierdoor konden ook de lagere veengebieden en heidegebieden ontgonnen worden. Als gevolg van deze nieuwe ontginningen kwam buiten de bestaande bebouwingslinten verspreide bebouwing tot stand.
Heidegebieden bevonden zich onder andere in het uiterste zuidwesten van de gemeente en bij Kornhorn. De Snipperij is een voorbeeld van een dergelijke heide-ontginningsplaats van na 1850.

3 Agrarisch grondgebruik

In de negentiende eeuw vond in gebieden als het Hogeland en het Oldambt een omslag plaats van gras- naar bouwland. In het Westerkwartier, waarvan de gemeente Grootegast deel uitmaakt, was wel sprake van een toename van het bouwlandareaal, maar een omslag heeft er niet plaatsgevonden.

In deze paragraaf wordt een beeld geschetst van de ontwikkelingen in het agrarisch grondgebruik in de periode 1815-1930. Omdat de huidige gemeente Grootegast tot 1 januari 1990 uit de twee afzonderlijke gemeenten Grootegast en Oldekerk bestond, wordt uitgegaan van de oude situatie.

AGRARISCH GRONDGEBRUIK GEMEENTE GROOTEGAST

jaar	% akker-bouw	% gras-land	% tuin-bouw	tot. opp. cultuurgrond (ha)
1815	25,5	74,5		2950,00
1833	26,3	73,2	0,5	5036,49
1862	33,0	67,0		4136,15
1885	36,4	62,4	1,3	5296,04
1930	16,6	83,3	0,1	5751,05

bron: E.W. Hofstee (1985)

AGRARISCH GRONDGEBRUIK GEMEENTE OLDEKERK

jaar	% akker-bouw	% gras-land	% tuin-bouw	tot. opp. cultuurgrond (ha)
1815	23,3	76,6		1817,00
1833	34,5	64,5	1,0	2082,87
1862	39,9	60,1		2078,17
1885	46,0	52,8	1,2	2053,03
1930	14,1	84,8	1,1	2063,80

bron: E.W. Hofstee (1985)

In 1815 zijn beide gemeenten echte weidegebieden, slechts een kwart van de cultuurgrond is in gebruik als akkerland. Daarna volgt tot 1885 een periode waarin het percentage akkerbouw toeneemt. Het hoogste percentage doet zich voor in Oldekerk, waar bijna de helft van de beschikbare cultuurgrond akkerland is.
In de periode 1885-1930 doet zich in beide gemeenten een forse daling voor van het percentage akkerbouw. Beide gemeenten gaan zich op grasland concentreren en in 1930 liggen de percentages grasland zelfs hoger dan in 1815.

Was er in het begin van de vorige eeuw nog nauwelijks sprake van echte akkerbouwgebieden of graslandgebieden, aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw ging men zich duidelijk op het een of het ander richten.
In het algemeen hadden de boeren in het noorden en oosten van de provincie een duidelijke voorkeur voor de akkerbouw. De omslag van gras- naar bouwland had een aantal redenen, zoals de veepest, de invoering van kunstmest, verbetering van de waterbeheersing en stijgende graanprijzen. Daarnaast hebben waarschijnlijk ook minder rationele overwegingen een rol gespeeld: een akkerbouwboer had in Groningen een hogere status dan een veeboer. Akkerbouw vond dan ook wel plaats op daarvoor minder geschikte grond.

Aanvankelijk volgden de boeren in Grootegast en Oldekerk het Groninger patroon om grasland in akkerland om te zetten, maar deze trend zet niet door.
Dat een omslag van grasland naar veeteelt zich in het Westerkwartier niet voordeed kan voornamelijk verklaard worden uit het feit dat de grondsoort en de lage ligging het gebied minder geschikt maken voor akkerbouw. Daarnaast was men in het Westerkwartier, door de nabijheid van Friesland, waarschijnlijk minder snel geneigd om het Groninger patroon te volgen. In tegenstelling tot Groningen genoten in Friesland juist de veeboeren een hoog aanzien. Waarschijnlijk heeft dit zijn invloed gehad op gemeenten als Grootegast en Oldekerk, die zich op grasland gingen richten.

Zoals reeds is opgemerkt, gingen de bewoners eerst op de dekzandruggen in het gebied wonen. Zij gebruikten de aflopende hellingen als akkers en grasland, waardoor haaks op de dekzandruggen (dus noord-zuidwaarts gerichte) kavels ontstonden.
Door het recht van opstrek mocht iedere boer zijn perceelsgrenzen doortrekken het woeste, onontgonnen land in. Het recht van opstrek eindigde bij een natuurlijke afwateringsloop. Hierdoor ontstond een opstrekkend verkavelingspatroon, de strokenverkaveling, waarbij de richting van de stroken samenvalt met de hellingsrichting van het terrein.

In het gebied rond Opende, Kornhorn, Peebos en Doezum heeft deze opstrekkende verkaveling een waaiervormige structuur. Deze is ontstaan doordat de kavels gericht waren op de bochtige loop van de rivier de Lauwers.

In de Fanerpolder in het oosten van de gemeente hebben de opstrekkende kavels een oost-westwaartse richting. Deze structuur is ontstaan doordat dit laaggelegen gebied niet vanuit de dekzandruggen is ontgonnen, maar vanuit Zuidhorn.

In de Zuidpolder ten zuiden van Grootegast heeft na de Tweede Wereldoorlog ruilverkaveling plaatsgevonden. Dit gebied is opnieuw ingedeeld, waarbij de noord-zuid lopende strokenverkaveling deels is vervangen door een rechthoekig oost-westwaarts gerichte verkavelingsstructuur.

4 Infrastructuur

4.1 Landwegen

De wegenstructuur in de gemeente Grootegast wordt bepaald door:

- de ligging van de dekzandruggen met de daarop gelegen dorpen
- de aanwezigheid van waterwegen
- de veenontginningen.

Deze factoren hebben ertoe geleid dat de eerste wegen in de gemeente oost-westwaarts gericht zijn over de dekzandruggen, waarop de dorpen zijn ontstaan. Later zijn er noord-zuidwaarts gerichte verbindingswegen ontstaan, het veengebied in.

Halverwege de negentiende eeuw zijn de belangrijke wegen in de gemeente reeds verhard. Alle dorpen zijn dan via een verharde weg bereikbaar.
Zo is er een oost-west lopende verharde weg over de dekzandrug van Niekerk via Oldekerk-Sebaldeburen-Grootegast-Doezum-Kornhorn naar Opende. Deze weg loopt in westelijke richting verder naar Surhuisterveen (Friesland).
In oostelijke richting sluit de weg aan op de trekweg langs het Hoendiep en op de weg naar Zuidhorn. Deze trekweg langs het Hoendiep was ten behoeve van de scheepvaart verhard. De weg over de dekzandrug en de trekweg staan met elkaar in verbinding via een verharde weg over Lutjegast.

Met de opkomst van het wegverkeer in de periode 1850-1940 werd het verharde wegenstelsel verder uitgebreid. Vanaf Lutjegast werd de weg over de dekzandrug verhard via Westerzand-Oosterzand naar Niekerk. Vanaf Kornhorn vond verharding plaats van de weg naar Lucaswolde (gemeente Leek) die via de Snipperij gaat. Deze weg valt gedeeltelijk samen met de gemeentegrens.

Verder kwamen er, samenhangend met de ontginningen in de veengebieden tussen de dekzandruggen, vooral noord-zuid lopende wegen tot stand.
Een voorbeeld hiervan is de Eesterweg van Doezum naar de trekweg langs het Hoendiep, die doorloopt naar Visvliet. Over het Hoendiep werd bij Dorp de Dorpster Til gelegd, een draaibrug. Deze brug is bij de verbreding van het kanaal verdwenen; de weg werd langs het kanaal verlegd richting de brug ten noorden van Lutjegast.
Daarnaast werd langs het Wolddiep de Woldweg verhard die van Sebaldeburen naar de trekweg langs het Hoendiep loopt. Via de brug bij Gaarkeuken kon men doorreizen naar Grijpskerk.
Vanaf Oldekerk werd de Munnikeweg verhard richting

±1850
STROOBOS
LUTJEGAST
NIEKERK
SEBALDEBUREN
OLDEKERK
GROOTEGAST
DOEZUM
KORNHORN
OPENDE
±1940
STROOBOS
LUTJEGAST
NIEKERK
SEBALDEBUREN
OLDEKERK
GROOTEGAST
DOEZUM
KORNHORN
OPENDE
GEMEENTEGRENS
VERHARDE WEG
WATERWEG
TRAMLIJN
GEMEENTE
GROOTEGAST
0
5KM

Boerakker. Hierbij werd tevens de weg door Kuzemer verhard.

Na 1940 werden er nog diverse wegen in de gemeente verhard, zoals door Peebos ten westen van Doezum. Ten zuiden van de lijn Doezum-Grootegast-Sebaldeburen kwamen nog een aantal noord-zuidlopende wegen als de Polmalaan, de Harkereed, de Munnikeweg en De Tenten.

4.2 Waterwegen

In de gemeente Grootegast komen de volgende waterwegen voor:

- Doezumertocht (gegraven tussen 1600-1850)
- Grootegastervaart (gegraven voor 1600)
- Hoendiep (gegraven tussen 1654-1656)
- Lauwers (natuurlijk)
- Niekerkerdiep (gegraven voor 1600)
- Van Starkenborghkanaal (gegraven tussen 1929-1938)
- Wolddiep (gegraven voor 1600)

De meeste waterwegen in de gemeente zijn gegraven. Alleen de Lauwers heeft een natuurlijke ontstaanswijze. Deze rivier sneed samen met de Oude Riet diep landinwaarts en beide rivieren waren van groot belang voor de afwatering van het gebied.
Door het dichtslibben en bedijken van de Oude Riet verslechterde de afwatering echter en werd men genoodzaakt tot het graven van kanalen in noordelijke richting. Voorbeelden hiervan zijn het Wolddiep, de Doezumertocht en de Grootegastervaart.
De laatste twee kanalen kwamen rond 1850 nog in het oost-west lopende Kolonelsdiep uit. Dit water, ook wel Caspar Roblesdiep genoemd, was onder gouverneurschap van de Spaanse kolonel Caspar de Robles (1569-1576) gegraven als verbinding met Friesland. Het kanaal raakte echter in verval en werd steeds ondieper.
Tussen 1654-1656 werd een deel vervangen door een kanaal van De Poffert naar Enumatil en werd vanaf Briltil meer noordwaarts een nieuwe verbinding gegraven via Stroobos naar Gerkesklooster. Deze waterweg kreeg de naam Hoendiep.
Het Kolonelsdiep is inmiddels grotendeels dichtgeslibt of gedempt. In de gemeente Grootegast resteert nog slechts een slootje en verder herinnert de weg 'Casper Roblesdijk' nog aan het voormalige kanaal.

De sterke ontwikkeling van handel en industrie aan het einde van de vorige eeuw deden de scheepvaart toenemen. Naast het gebruikelijke personen- en goederenvervoer werd in dit gebied van veenontginningen ook turf vervoerd.
Vooral het Hoendiep werd druk bevaren en rond de eeuwwisseling werd gesproken van verruiming van dit

kanaal. Het duurde nog tot 1923/1924 eer er iets gebeurde. Toen werd te Gaarkeuken een nieuwe sluis gebouwd.
In de jaren dertig werd het Hoendiep tussen de Friese grens en Noordhornerga verbreed en ten oosten hiervan werd een nieuw kanaal gegraven naar de stad Groningen. Deze gehele vaarweg werd Van Starkenborghkanaal genoemd. Het Prinses Margietkanaal, dat in Friesland op het Van Starkenborghkanaal aansluit, was pas in 1951 bevaarbaar voor grotere schepen, zodat het nog tot dat jaar duurde voordat de scheepvaart van de totale vaarweg van Groningen naar het IJsselmeer gebruik kon maken.

4.3 Tramwegen

In het zuiden van de gemeente Grootegast heeft de stoomtramlijn gelopen van Groningen naar Drachten. Deze lijn, de "Drachtster Tram", was in 1913 aangelegd door de 'Nederlandsche Tramweg Maatschappij'. De lijn was bestemd voor personenvervoer en voor goederenvervoer naar de bedrijven en fabrieken langs de route.
De N.T.M. exploiteerde de tramlijn tot 1948. Daarna ging de exploitatie over in handen van de NS, die de lijn uitsluitend voor goederenvervoer gebruikte. Nadat de lijn in 1980 buiten gebruik werd gesteld, werd hij in 1987 voor het grootste deel opgebroken.

4.4 Overig vervoer

Het goederenvervoer dat van oudsher per schip ging, ondervond steeds meer concurrentie van het wegverkeer, waaronder boderijders. Zij reden met de hondekar, paard-en-wagen en later met de vrachtwagen naar de stad Groningen om bestellingen voor de dorpsbewoners op te halen. In 1935 waren er in bijna alle dorpen nog boderijders.

In de jaren twintig begon het autobusverkeer op te komen, dat vooral voor het vervoer van personen zorgde. In het Westerkwartier was het busvervoer vrij goed verzorgd. In de gemeente Grootegast was de Grootegaster Auto Maatschappij (G.A.M.) actief. Deze liet bussen rijden op de trajecten Surhuisterveen-Grootegast-Groningen en Surhuisterveen-Stroobos-Enumatil-Zuidhorn-Groningen.
In 1941 werd de G.A.M. door de Noorder Autobusdienst Onderneming overgenomen, die later in de GADO opging.

5 Nederzettingsstructuur

5.1 Algemeen

In deze paragraaf wordt een beeld geschetst van de ontwikkelingen in de bevolkingscijfers en woningvoorraad. In de volgende paragraaf worden de dorpen beschreven en in paragraaf 5.3 komt de verspreide bebouwing aan bod.

Omdat de huidige gemeente Grootegast tot 1 januari 1990 uit de twee aparte gemeenten Grootegast en Oldekerk bestond, wordt in deze paragraaf uitgegaan van de oude situatie.

inwoners in de gemeente Grootegast

jaar	1859	1869	1879	1889	1899	1930	1947	1987
aantal	3779	4143	4528	4905	5208	7429	8486	8845

woningen in de gemeente Grootegast

jaar	1859	1899	1930	1947	1987
aantal	751	1086	1698	1823	2958

bronnen: - volkstellingen
- C.B.S.

inwoners in de gemeente Oldekerk

jaar	1859	1869	1879	1889	1899	1930	1947	1987
aantal	1113	1199	1273	1281	1275	1694	2070	2358

woningen in de gemeente Oldekerk

jaar	1859	1899	1930	1947	1987
aantal	231	294	412	486	794

bronnen: - volkstellingen
- C.B.S.

In de MIP-periode vindt er in de gemeente Grootegast meer dan een verdubbeling plaats van het aantal inwoners. In de tweede helft van de vorige eeuw neemt het inwonertal toe met gemiddeld bijna 36 personen per jaar. Na de eeuwwisseling is de groei nog sterker. Van 1899 tot 1930 komen er gemiddeld 74 personen per jaar bij en van 1930 tot 1947 gemiddeld ruim 62 per jaar.

De uitbreiding van de woningvoorraad in Grootegast ziet er als volgt uit: van 1859-1899 komen er 335 woningen bij. De woningbezetting daalt in deze periode van 5 personen per woning in 1859 naar 4,8 in 1899.
Van 1899 tot 1930 worden er 612 woningen bijgebouwd. De woningbezetting daalt dan verder naar 4,4.
Van 1930 tot 1947 komen er slechts 125 woningen bij. Door de relatief sterkere stijging van het aantal inwoners in deze periode neemt de woningbezetting toe tot 4,7.
Van 1947 tot 1987 wordt de bestaande woningvoorraad flink uitgebreid met de bouw van 1135 woningen. In 1987 is de woningbezetting gedaald tot 3 personen per woning.

In de gemeente Oldekerk neemt het aantal inwoners tussen 1859-1889 met gemiddeld vier personen per jaar toe, een bescheiden toename in vergelijking tot Grootegast. In de laatste tien jaar van de vorige eeuw is er sprake van

een geringe daling van het inwonertal.
Na de eeuwwisseling neemt het aantal inwoners weer toe. In de eerste dertig jaar van de twintigste eeuw bedraagt de toename gemiddeld 14 personen per jaar.
Tussen 1930 en 1947 doet zich de sterkste stijging voor: gemiddeld ruim 22 personen per jaar.
Voor zowel Grootegast als Oldekerk geldt dat de toename van het aantal inwoners van 1947 tot 1987 vrij gering is: gemiddeld 9 personen per jaar in Grootegast en zeven per jaar in Oldekerk.

In de gemeente Oldekerk neemt tussen 1859 en 1899 het aantal woningen toe met 63. De woningbezetting daalt van 4,8 in 1859 tot 4,3 in 1899.
Van 1899 tot 1930 komen er 118 woningen bij en het aantal inwoners per woning daalt verder naar 4,1.
Van 1930 en 1947 worden er nog eens 74 woningen bijgebouwd. Net als in Grootegast neemt in Oldekerk de woningbezetting in deze periode iets toe (4,3).
Van 1947-1987 komen er 308 woningen bij, de woningbezetting daalt dan verder naar 3,0.

5.2 Nederzettingsstructuur per dorp

ALGEMEEN

Met uitzondering van Stroobos zijn alle dorpen in de gemeente ontstaan op een drietal noordoost-zuidwest lopende dekzandruggen. Vanaf ongeveer 1000 na Christus vond op deze hoger gelegen delen in het gebied permanente bewoning plaats.
Op de dekzandruggen ontstond streekvormige bebouwing. Doezum, Grootegast, Sebaldeburen, Oldekerk en Niekerk vormen een min of meer aaneengesloten dorpenreeks op de middelste van de drie ruggen. Lutjegast ligt op een meer noordelijk gelegen zandrug; Opende en Kornhorn zijn ontstaan op de meest zuidelijke rug.
Van deze dorpen zijn Niekerk en vooral Grootegast als (voormalige) hoofdplaatsen van respectievelijk de gemeenten Oldekerk en Grootegast uitgegroeid tot de grotere nederzettingen.

De dorpen op de ruggen zijn te karakteriseren als wegdorpen met kleinschalige bebouwingselementen. Kenmerkend is de richting van de hoofdwegen, verlopend van zuidwest naar noordoost, licht slingerend over de zandruggen. Dwars op de hoofdweg gaan zijwegen het land in. Veel hiervan lopen dood en zijn niet of nauwelijks verhard. Enkele zijn wel doorgetrokken en verhard en vormen nu verbindingswegen tussen kernen.
Bij voldoende breedte van de rug komen op sommige plaatsen twee parallelle (hoofd)wegen voor, vaak als inleiding op een verschuiving in de occupatie-as.

Tegenwoordig wordt de ruimte tussen deze twee wegen veelal ingenomen door nieuwbouwwijken (b.v. Grootegast).

Door het uitblijven van de omschakeling naar de akkerbouw en de in het verleden vrij geïsoleerde ligging verschilt de bebouwingskarakteristiek van die in de rest van de provincie. De traditionele bebouwing komt in hoge mate overeen met die in het aangrenzende Friese woudengebied. De boerderijen zijn relatief klein en veelal van het kop-romp type met een bescheiden, a-symmetrisch geplaatst voorhuis.
Hoewel de afzonderlijke elementen veel variatie in vormgeving vertonen, ontbreken grote verschillen in schaal. Ook de situering van de gebouwen kent weinig grote verschillen. De panden staan op vrij regelmatige afstanden tot de weg. De bebouwingsdichtheid wordt minder in de richting van de uiteinden van het lint.

Binnen de dorpskernen is de doorgaande hoofdweg het meest bepalende ruimtelijke element. De rijweg is van oorsprong vrij smal en heeft een eenvoudig profiel met grasbermen en veelal bomen. De bebouwing staat op enige afstand tot de weg en heeft in het algemeen vrij ruime voortuinen. De afscherming van de vooerven wordt gevormd door een slootje of lage heggen.
Tegenwoordig is het profiel van de hoofdweg vaak aangepast aan de toegenomen verkeersdruk. De rijweg is verbreed en de grasbermen en bomen zijn verdwenen. Hierdoor overheerst de hoofdweg in sterke mate de karakteristieke kleinschaligheid van de dorpsstructuur.

LUTJEGAST

Rond 1850
Halverwege de negentiende eeuw bestaat het dorp uit kleinschalige bebouwing langs de nog onverharde weg. De bebouwingsdichtheid is laag zodat er sprake is van een 'open' lint. Aan de noordzijde ervan staan een kerk en twee korenmolens.

1850-1940
In de MIP-periode wordt de weg over de zandrug verhard en wordt een verbinding aangelegd naar Visvliet, ten noorden van het Hoendiep. De bebouwing rond de kruising ten westen van de kerk verdicht zich. Hier komt onder meer een postkantoor.
Naar het oosten toe wordt de bebouwing minder dicht en iets grootschaliger. Ten noorden van het lint verdwijnt één van de korenmolens en ontstaat enige kleinschalige bebouwing.
Langs de ook in deze periode verharde weg naar Grootegast in zuidelijke richting breidt het dorp zich lintvormig uit. Rond de eeuwwisseling wordt hier een café gebouwd, waarin later een zuivelfabriekje wordt gevestigd. In de jaren '30 verschijnen langs deze weg

onder meer enkele burgerwoningen, waarvan een aantal met kenmerken van de Amsterdamse School.

Na de Tweede Wereldoorlog
Na 1945 verdwijnt ook de tweede korenmolen. Ten noordoosten van de kerk wordt een begraafplaats aangelegd. Uitbreiding van het dorp vindt voornamelijk plaats ten zuidoosten van de kruising van de weg over de zandrug met de weg naar Grootegast.

OPENDE

Rond 1850
In het midden van de negentiende eeuw bestaat Opende uit verspreide bebouwing aan weerskanten van de doorgaande weg over de zandrug. Het dorp vormt een langgerekt, zeer dun bebouwd lint. Aan een onverharde dwarsweg ongeveer in het midden van het lint ligt aan de zuidkant, iets achteraf, de kerk.

1850-1940
In de MIP-periode wordt de dwarsweg waaraan de kerk ligt naar het zuiden en noorden doorgetrokken en verhard en in zuidelijke richting aan één kant bebouwd. Ten westen van de kruising met de weg over de zandrug verdicht de bebouwing zich min of meer tot een kern. Hier verschijnen onder meer een postkantoor, een korenmolen en enkele winkels.
Ten oosten van de kern verdicht het lint zich slechts weinig. Naar het westen toe vindt meer bebouwing plaats. Bij een verharde dwarsweg richting Opende-zuid ontstaat een tweede 'kern' met onder meer winkels en een kerk. Aan de dwarsweg zelf verschijnt enige verspreide bebouwing, waaronder een school. Rond 1910 wordt in Opende-zuid het Gesticht Wilhelminaoord gebouwd (nu rustoord).

Na de Tweede Wereldoorlog
Na 1945 vindt in het lint hier en daar vernieuwing plaats. Uitbreiding vindt plaats ten zuidoosten van de westelijke kern, die daarmee het eigenlijke centrum van het dorp wordt. De dwarsweg wordt ook in noordelijke richting doorgetrokken. Aan de oostkant hiervan worden sportvelden aangelegd.
Ondanks vernieuwing en nieuwbouw heeft Opende zijn oorspronkelijke karakter grotendeels behouden. Dit is voornamelijk te danken aan het handhaven van het kleinschalige profiel van de doorgaande weg.

1850

1940

0 500m

LUTJEGAST

1850

1940

OPENDE

KORNHORN

Rond 1850
Halverwege de negentiende eeuw is Kornhorn niet veel meer dan een klein gehucht dat wordt aangeduid als "Curringehorn". Het bestaat uit enkele boerderijtjes op de plek waar de weg over de zandrug eindigt. De weg loopt in noordwestelijke richting verder en vormt zo de verbinding met de noordelijker gelegen rug.

1850-1940
In de MIP-periode ontwikkelt zich aan weerskanten van de weg over de zandrug een lint dat zich steeds verder verdicht. Na de eeuwwisseling wordt aan de noordzijde een kerk gebouwd. Iets ten oosten hiervan, aan de zuidkant verrijzen een korenmolen en een tweede kerk. Naar het westen toe vindt minder verdichting plaats. De bebouwing sluit hier langzamerhand aan bij het oostelijk deel van Opende.
Ook langs de dwarsweg, die al voor de eeuwwisseling in zuidoostelijke richting wordt doorgetrokken, vindt enige bebouwing plaats.

Na de Tweede Wereldoorlog
Na 1945 vindt behalve sloop (van b.v. de korenmolen) en vernieuwing ook nieuwbouw plaats. De woonbebouwing wordt in noordwestelijke richting uitgebreid. Aan de oostkant van het dorp verrijst een grote fabriek. In het lint langs de weg over de zandrug wordt een derde kerk gebouwd.
Het oorspronkelijke karakter van het dorp is grotendeels verloren gegaan als gevolg een combinatie van vernieuwing van de bebouwing en wijziging van het profiel van de hoofdwegen.

DOEZUM

Rond 1850
In het midden van de negentiende eeuw bestaat Doezum uit enige kleinschalige bebouwing. Deze bevindt zich zowel langs de doorgaande weg als ten noorden ervan, aan een onverharde dwarsweg. Hierdoor is er nog nauwelijks sprake van lintvorming.
Aan de noordzijde van de doorgaande weg bevindt zich een kerk.

1850-1940
In de MIP-periode breidt het dorp zich in oostelijke en westelijke richting lintvormig uit, waarbij de bebouwing zicht langzamerhand verdicht. Door de gelijkmatige bebouwingsdichtheid is er geen sprake van een echte kern.
In het oostelijk deel van het lint, waar na de eeuwwisseling een tweede kerk wordt gebouwd, vindt in het algemeen wat grootschaliger bebouwing plaats dan in

het westelijk deel. Ook verschijnen hier aan de zuidkant enige boerderijen op wat grotere afstand van de weg. Hoewel dit deel van de weg vrijwel recht is, verandert de situering van de panden ten opzichte van de weg. Dit is het gevolg van de abrupte en scherpe verdraaiing van de kavelrichting.
De dwarsweg in noordwestelijke richting wordt al voor de eeuwwisseling verhard. De bebouwing hierlangs neemt echter nauwelijks toe.

Na de Tweede Wereldoorlog
Na 1945 vindt uitbreiding van het dorp plaats ten noorden van het middendeel van het lint. Bij de oudste kerk wordt een begraafplaats aangelegd. In het lint vindt vernieuwing en, vooral in het oostelijk deel, schaalvergroting plaats. Daar komt bij dat de doorgaande weg als gevolg van de sterk toegenomen verkeersfunctie een geheel ander profiel heeft gekregen. Het oorspronkelijke karakter is hierdoor grotendeels verloren gegaan.

GROOTEGAST

Rond 1850
Grootegast is ontstaan op een plek waar de weg over de zandrug, gerekend vanuit het westen, naar het noorden verspringt. Halverwege de negentiende eeuw loopt in het verlengde van het zuidelijke deel van de doorgaande weg een onverharde weg, de Bovenweg. Deze sluit een eindje naar het oosten via een haakse bocht weer aan op de hoofdweg. Het wegenpatroon is zodoende min of meer rechthoekig.
Op de zuidoostelijke hoek ligt enige kleinschalige bebouwing, waaronder een kerk. Bij de noordoostelijke hoek is de bebouwingsdichtheid wat groter.
De overige bebouwing ligt verspreid in het noordelijk deel van de rechthoek en naar het oosten toe aan de hoofdweg. Helemaal in het oosten, bij de ophaalbrug over de Grootegaster Tocht, staat een korenmolen.

1850-1940
In de tweede helft van de negentiende eeuw ontwikkelt de bebouwingsconcentratie in het noordoosten zich tot de kern van het dorp. Hier worden onder meer een tweede kerk en het gemeentehuis van de gemeente Grootegast gebouwd. Naar het oosten toe vindt verdichting van het lint plaats.
Ook bij de noordwestelijke hoek van het rechthoekige wegenpatroon, waarvandaan een verharde weg richting Lutjegast is aangelegd, ontstaat enige bebouwing. Bij de zuidoostelijke hoek breidt de bebouwing zich slechts weinig uit. Wel wordt rond de eeuwwisseling een eindje ten westen hiervan, aan de nog onverharde Bovenweg, een begraafplaats aangelegd.
Na de eeuwwisseling verdicht de kern in het noordoosten

1850

1940

KORNHORN

1850

1940

DOEZUM

1850

1940

GROOTEGAST

zich verder. Hier komt onder meer, vlakbij het gemeentehuis, een postkantoor. Nadat de Bovenweg verhard is, verschijnt ook hierlangs enige verspreide bebouwing, met name aan de zuidkant.
In het noordwesten verdicht de bebouwing zich tot een tweede kern. De bebouwing is hier in het algemeen wat grootschaliger en minder dicht dan in het eigenlijke centrum. Ten noorden ervan, aan de weg naar Lutjegast, wordt een rijtje woningen gebouwd.

Na de Tweede Wereldoorlog
Na 1945 gaat de oorspronkelijke structuur van het dorp grotendeels verloren. Langs de voor 1940 reeds bestaande wegen vindt verniewing en nieuwbouw plaats. Met name aan de noordzijde van de hoofdweg, tussen de twee oorspronkelijke kernen, gaat dit gepaard met schaalvergroting.
De rechthoek wordt door twee nieuwe noord-zuid lopende wegen in drie stukken verdeeld, waarvan twee worden ingevuld met nieuwbouw. De Bovenweg wordt naar het oosten doorgetrokken en loopt met een bocht naar de oorspronkelijke hoofdweg. De weg fungeert hierdoor als een rondweg die het doorgaande verkeer om het dorp heen leidt.
Ook het door deze nieuwe weg en de reeds bestaande wegen omsloten gebied wordt ingevuld met nieuwbouw.
Tenslotte wordt tussen Grootegast en Doezum een sportterrein met zwembad aangelegd.

SEBALDEBUREN

Rond 1850
Halverwege de negentiende eeuw bestaat Sebaldeburen uit verspreide, kleinschalige bebouwing langs de weg over de zandrug. In het oostelijk deel van het lint, waar zich de kerk bevindt, is de bebouwingsdichtheid iets groter dan in het overige deel.

1850-1940
In de MIP-periode neemt de bebouwing enigszins toe. Vooral door het ontbreken van verharde, niet doodlopende dwarswegen houdt het dorp echter het karakter van een langgerekt, 'open' lint met alleen aan de oostkant een wat dichtere bebouwing. In het westen groeien Sebaldeburen en Grootegast min of meer aan elkaar vast.

Na de Tweede Wereldoorlog
Na 1945 vindt vernieuwing en nieuwbouw plaats. Vooral in het westelijk deel van het lint en ten noordoosten van de 'kern' van het dorp gaat dit gepaard met schaalvergroting. Doordat bovendien het profiel van de hoofdweg is aangepast aan het sterk toegenomen verkeer, is het oorspronkelijke karakter grotendeels verloren gegaan.

OLDEKERK

Rond 1850
Halverwege de negentiende eeuw liggen op de plaats van het huidige Oldekerk twee buurtschappen: Oldekerk en ten oosten daarvan Eekeburen. De bebouwing van beide bestaat uit slechts enkele boerderijen langs de weg over de zandrug. Bij Eekeburen staat een molen.

1850-1940
In de MIP-periode blijven de namen Oldekerk en Eekeburen de aanduidingen voor de bebouwing in het gebied.
Oldekerk groeit slechts weinig en blijft beperkt tot een dun bebouwd lint. Eekeburen breidt zich sterker uit, met name na de eeuwwisseling. Bij het kruispunt met een dwarsweg in zuidelijke richting verdicht de bebouwing zich. Hier wordt onder meer een school gebouwd. Door het slingeren van de weg verandert de situering van de panden ten opzichte daarvan.
Na de verharding van de dwarsweg vindt hierlangs uitbreiding plaats. Ook in oostelijke richting breidt Eekeburen zich (lintvormig) uit. Met name ten zuiden van de weg is de bebouwing hier wat grootschaliger.

Na de Tweede Wereldoorlog
Na 1945 neemt de bebouwing van het oorspronkelijke Oldekerk af. De naam Oldekerk raakt langzamerhand in gebruik voor wat eerder Eekeburen heette. De bebouwing hiervan ondergaat vernieuwing en breidt zich naar het zuiden toe uit. Verder naar het oosten vindt als gevolg van vernieuwing en nieuwbouw schaalvergroting en enige bebouwing achter het lint plaats.

NIEKERK

Rond 1850
Niekerk is ontstaan aan een, ten gevolge van een verspringing, noord-zuid lopend deel van de weg over de zandrug. Halverwege de negentiende eeuw staat aan de westkant van de hoofdweg een kerk. Aan weerskanten hiervan is de lintbebouwing reeds vrij dicht.
In het noorden staan een koren- en een pelmolen. Ten westen hiervan ligt aan een onverharde weg enige verspreide bebouwing, aangeduid als "De Wijk".

1850-1940
In de tweede helft van de negentiende eeuw verdicht de lintbebouwing in de dorpskern zich. Ten zuiden van de kerk wordt onder meer het gemeentehuis van de gemeente Oldekerk gebouwd.
Het dorp breidt zich langs de hoofdweg in zuidwestelijke en noordoostelijke richting lintvormig uit. Ook aan enkele onverharde dwarswegen vindt hier en daar

bebouwing plaats. In het zuiden wordt rond 1900 een begraafplaats aangelegd.
Na de eeuwwisseling verdicht de bebouwing langs de hoofdweg zich verder. De twee molens in het noorden van het dorp verdwijnen.
De dwarsweg in westelijke richting wordt verhard. Hieraan vind vervolgens enige nieuwe bebouwing plaats. Enkele andere dwarswegen worden een klein stukje verhard. Ook hieraan neemt de bebouwing toe. Het lintvormige karakter van het dorp wordt hierdoor wat minder uitgesproken.

Na de Tweede Wereldoorlog
Na 1945 vindt vernieuwing en nieuwbouw plaats. In het centrum en aan de rand van het dorp is hierdoor sprake van schaalvergroting.
Uitbreiding van de woonbebouwing vindt voornamelijk plaats ten oosten van de hoofdweg. Ook het gebied ten noorden van de kerk wordt met nieuwbouw ingevuld. Hierdoor, en door het toegenomen aantal verharde en bebouwde dwarswegen, is er geen sprake meer van een lintvormige structuur.

STROOBOS

Stroobos is gelegen aan het Hoendiep, op de grens tussen Groningen en Friesland. Het is ontstaan bij een knooppunt van land- en waterwegen, waarvan het halverwege de zeventiende eeuw gegraven Hoendiep de belangrijkste is. Anders dan de overige dorpen in de gemeente is Stroobos betrekkelijk jong, komvormig en is de ontstaansreden niet-agrarisch.

Rond 1850
Halverwege de negentiende eeuw bestaat het dorp uit kleinschalige (lint)bebouwing ten zuiden van het Hoendiep en wat grootschaliger (bedrijfs)bebouwing ten noorden daarvan. In het Hoendiep ligt een schutsluis. Aan de oostkant van het dorp staan (aan weerskanten van het Hoendiep) twee molens, aan de westkant één. Daarnaast bevindt zich enige kleinschalige bebouwing langs de nog onverharde weg en de Oude Vaart, die beide het Hoendiep kruisen.

1850-1940
In de MIP-periode wordt de Oude Vaart gedeeltelijk gedempt. De trekweg langs het Hoendiep en de weg die het Hoendiep kruist worden verhard. Het Hoendiep zelf wordt in de jaren '30 verbreed. De schutsluis wordt afgebroken.
Het dorp breidt zich voornamelijk aan de westzijde uit. Hier verrijst aan de zuidkant van het kanaal grootschalige bedrijfsbebouwing. Aan de noordzijde, waar de molen verdwijnt, is de bebouwing in het algemeen kleinschaliger. Helemaal in het westen wordt een kerk

1850

1940

SEBALDEBUREN

1850

1940

OLDEKERK – NIEKERK

1850

1940

STROOBOS

gebouwd.
In het oosten van het dorp wordt aan de zuidzijde van het Hoendiep enige kleinschalige bebouwing neergezet. Hier komt onder meer een postkantoor. Aan de noordzijde verdwijnt de molen.

Na de Tweede Wereldoorlog
Aan het begin van de jaren '50 wordt het Hoendiep, dat dan inmiddels Van Starkenborghkanaal wordt genoemd, ten zuiden van het dorp omgelegd. Een deel van het oorspronkelijke Hoendiep wordt gedempt.
Behalve enige groei vindt in het dorp vooral schaalvergroting plaats.

5.3 Verspreide bebouwing

De tussen de dekzandruggen laaggelegen veengebieden werden eerst niet voor bewoning gebruikt, maar enkel als hooiland. Reden hiervan was dat ontwatering van deze gebieden erg slecht was: grote delen stonden van het najaar tot laat in het voorjaar onder water.
Halverwege de negentiende eeuw begon de situatie te veranderen. De ontsluiting van het gebied verbeterde, terwijl door verbetering van de bemaling en het graven/verbreden van kanalen de waterhuishouding geleidelijk aan beter werd. Hierdoor konden ook de lagere veengebieden en heidegebieden ontgonnen worden. Als gevolg van deze nieuwe ontginningen kwam buiten de bestaande bebouwingslinten verspreide bebouwing tot stand, zowel in groepjes (gehuchten) als losstaand.

Wester- en Oosterzand zijn twee gehuchten op dezelfde zandrug als Lutjegast, aan weerskanten van het Wolddiep. Rond 1850 bestaan beide uit enkele zeer verspreid liggende, kleine boerenbedrijfjes langs de nog onverharde weg over de zandrug.
In de periode 1850-1940 worden de wegen over de zandrug en langs het Wolddiep verhard. De bebouwing neemt toe en krijgt een meer lintvormig karakter. Na 1945 neemt de bebouwing enigszins af.
Faan vormt als het ware het verlengde van de bebouwing van Niekerk in oostelijke richting. Rond 1850 bestaat het slechts uit enkele kleine boerderijen langs de hoofdweg. Tussen 1850 en 1940 verschuift het zwaartepunt naar het zuiden. Na de Tweede Wereldoorlog verandert er weinig.
Kuzemer en Kuzemerbalk liggen ten zuiden van respectievelijk Oldekerk en Sebaldeburen. Rond 1850 bestaan beide gehuchten uit verspreide bebouwing langs een onverharde weg die evenwijdig loopt aan de hoofdweg over de zandrug.
In de MIP-periode wordt de hoofdweg verhard en wordt een verharde weg naar Oldekerk (en Boerakker) aangelegd. Tussen beide gehuchten verrijzen enkele, wat grotere boerderijen. Vlak voor de Tweede Wereldoorlog worden in

Kuzemerbalk enkele woningen gebouwd door de plaatselijke woningbouwvereniging.
Na 1945 groeit Kuzemerbalk enigszins in de richting van Sebaldeburen. In Kuzemer verandert nauwelijks iets.
Peebos ligt ten westen van Doezum. Rond 1850 ligt hier een bos met enige verspreide bebouwing aan een onverharde naar Doezum. Tussen 1850 en 1940 verdwijnt het bos grotendeels en ontstaat verspreide bebouwing over een groot gebied.
Na de Tweede Wereldoorlog verdwijnt ook het laatste restje bos. De weg wordt verhard en de bebouwingsstructuur wordt meer lintvormig.
De Snipperij ligt ten zuidoosten van Kornhorn. Het is een heide-ontginningsnederzetting van na 1850. In de MIP-periode worden hier arbeiderswoningen voor de heide-arbeiders gebouwd. Na 1945 is een deel hiervan verdwenen en heeft schaalvergroting plaatsgevonden.
Dorp tenslotte ligt ten oosten van Stroobos, aan de zuidkant van het Van Starkenborghkanaal. Het is ontstaan op de plek waar de waterweg door een landweg wordt gekruist.
Rond 1850 bestaat de bebouwing voornamelijk uit enkele boerderijen. In de MIP-periode neemt de bebouwing enigszins toe. Na de Tweede Wereldoorlog verdwijnt de brug en groeit het gehucht niet of nauwelijks meer.

6 Inventarisatie stedebouw en bouwkunst

De inventarisatie van stedebouw en bouwkunst heeft als doel inzicht te krijgen in de stedebouwkundige ontwikkelingen die binnen de gemeente hebben plaatsgevonden en in wat er aan waardevolle structuren, complexen en objecten bewaard is gebleven.
De inventarisatie bestaat uit een stedebouwkundig veldonderzoek en een inventarisatie van de bouwkunst.

6.1 Stedebouwkundig veldonderzoek

Door middel van een stedebouwkundig veldonderzoek worden de globale bevindingen over de ontwikkelingen binnen de verschillende kernen in de gemeente geverifieerd. Wanneer er in een nederzetting in de periode 1850-1940 een noemenswaardige ruimtelijke ontwikkeling heeft plaatsgevonden wordt deze op basis van een stedebouwkundige typologie in kaart gebracht. De stedebouwkundige typologie kent een hoofdindeling naar oorspronkelijke functie en ruimtelijke opbouw. Ze onderscheidt de volgende gebieden:

1 stedelijk ingerichte gebieden
1.1 algemeen (functie: gemengd of wonen)
1.2 stedelijke villagebieden

2 niet-stedelijk ingerichte gebieden
2.1 algemeen (functie: gemengd of wonen)
2.2 tuinwijkachtige ontwikkelingen (functie: wonen)
2.3 villagebieden (functie: wonen)

3 gebieden zonder woonfunctie
3.1 industriegebieden (functie: industrie/bedrijvigheid/handel/verkeer)
3.2 groene gebieden (functie: openluchtrecreatie, begraafplaatsen etc.)

andere aanduidingen:
-lineaire ontwikkelingen (functie: gemengd of wonen)
-bestaande kern voor 1850
-gereconstrueerd gebied
-hoofdinfrastructuur

In de gemeente Grootegast heeft in de MIP-periode in geen van de dorpen een vermeldenswaardige uitbreiding plaatsgevonden (zie hoofstuk 5.2). Er was slechts sprake van verdichting langs het in 1850 al aanwezige stratenpatroon en/of uitbreiding langs bestaande (doorgaande) wegen. Om deze reden is een stedebouwkundige typologie achterwege gelaten.

6.2 Inventarisatie van de bouwkunst

De inventarisatie van de bouwkunst heeft als doel de (meest) kenmerkende objecten en complexen voor de ruimtelijke, functionele en architectuur-historische ontwikkelingen in de periode 1850-1940 vast te leggen. Essentieel voor de inventarisatie is dat ze `breed' wordt uitgevoerd. Omdat er in de periode 1850-1940 erg veel gebouwd is heeft de Rijksdienst voor Monumentenzorg als uitgangspunt geformuleerd dat er bij de selectie van objecten/complexen sprake moet zijn van een "herkenbare mate van representativiteit voor de cultuurhistorische ontwikkelingen van de betreffende bouwperiode in de ruimste zin van het woord".

Om het wat overzichtelijker te maken is voor de inventarisatie in de provincie Groningen een onderscheid gemaakt tussen twee categorieën objecten/complexen:

1 die objecten/complexen die een sociaal, economisch of cultuur-historisch belang vertegenwoordigen. Binnen deze categorie vallen objecten/complexen als fabrieken, scholen, kerken, bruggen, boerderijen etc.

2 die objecten die een representatief beeld geven van de woonbebouwing in de verschillende gemeenten.
Daarnaast kan er bij beide categorieën sprake zijn van een extra, de architectonische kwaliteit betreffende, waardering.

Als algemene regel bij de selectie van deze twee categorieën bouwwerken geldt dat ze gaaf moeten zijn. Dat wil zeggen, er mogen aan het bouwwerk geen ingrepen hebben plaatsgevonden die het in zijn grondvorm hebben aangetast. (Gaaf betekent dus niet per se: goed onderhouden.) Er zijn natuurlijk uitzonderingen op de regel. Het gaat dan om voorbeelden van objecten/complexen die zeer schaars zijn in de provincie als geheel of in de gemeenten afzonderlijk. Bij dergelijke voorbeelden wordt het criterium gaafheid vervangen door dat van schaarsheid/zeldzaamheid.

Hierna volgen enkele kaartjes waarop de in deze gemeente geïnventariseerde objecten met een stip zijn aangegeven (een open stip wil zeggen: dit object heeft geen eigen inventarisatieformulier; het is opgenomen op het formulier van een ander object).

Lutjegast

Opende

Kornhorn

Doezum

0 500m

GROOTEGAST

Sebaldeburen

EEKEBUURSTERWEG
KUZEMERWEG
MENSUMAWEG
SMIDSHORNERW.

0
500 m

OLDEKERK

0 500m

NIEKERK

HAVENSTRAAT
BLOEMERSMASTRAAT
ZANDUMERWEG
ALDRINGASTRAAT
ZUIDERWEG
SMIDSHORNERWEG

0
500m

NIEKERK

Stroobos

GEMEENTE GROOTEGAST

0 1 2 3 KM

Literatuurlijst

- Boer, J. de, Dorpen in Groningen. Provinciale Planologische Dienst van Groningen, 1987.

- Buro Bügel/Van de dijk bv., Het Zuidelijk Westerkwartier van Groningen. De ruimtelijke struktuur, een kultuurhistorische benadering. Groningen, 1976.

- Hartsema, D. en Mollema, W. Met de boderijders naar Groningen. Bedum, 1987.

- Hofstee, E.W., Groningen van grasland naar bouwland 1750-1930. Wageningen, 1985.

- Ligterink, G.H., Tussen Hunze en Lauwers. Uitgeverij J. Niemeijer. Groningen, 1968.

- Provinciale almanak voor Groningen 1985.

- Raamplan waterwegen provincie Groningen. Provincie Groningen, 1978.

- Schroor, M., De landelijke lijn. Kavelpatronen en lineaire elementen in het Groninger landschap, cultuurhistorisch bekeken. Provinciale Planologische Dienst van Groningen, 1987.

Kaarten

- Gemeente atlas van de provincie Groningen 1867. Kuyper, J., Leeuwarden-Hugo Suringar.

- Kaart van alle bevaarbare vaarten en kanalen in de provincie Groningen, 1:100.000

- Topografische kaart 1853, 1:50.000.

- Topografische kaart 1905, 1:25.000.

- Topografische kaart 1933, 1:25.000.